

«ΧΕΙΡΟΘΕΣΙΑ»

Όταν τήν άνοιξη τοῦ 1985, μήνα Μάρτιο, γιορτάζαμε στήν Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ, τῆς Σχολῆς Μωραΐτη, τά «Πενήντα χρόνια νεοελληνικῆς παιδείας - Ἡ παρουσία τοῦ Κωνσταντίνου Δημαρᾶ στήν ἐπιστήμη τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων», ὁ τιμώμενος ἐπέλεξε, μιλώντας καταληκτικά, νά παρουσιάσει τὸ θέμα «Χειροθεσία».

Πρέπει νά πῶ ἀμέσως ὅτι συχνά τὸν εἶχα ἀκούσει, στήν διάρκεια τῆς πολὺ μακρᾶς γνωριμίας καὶ φιλίας μας, νά ἀναφέρεται στήν ἔννοια τῆς «χειροθεσίας». Ἀκόμη, ὅτι τόσο ἡ λέξη ὅσο καὶ τὸ νόημα ποὺ ἐξέφραζε ἀσκοῦσαν ιδιαίτερη γοητεία στήν σκέψη μου, ὅτι ἐπίμονα μὲ ἀπασχολοῦσε τὸ οὐσιαστικό της περιοχόμενο, ὅπως τὸ ἐξοῦσε καὶ τὸ ἐννοοῦσε ὁ Κωνσταντίνος Δημαρᾶς.

Τὴν σημασία τὴν ὁποία προσέλαβε ἡ λέξη, μετὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἰδίως ὅταν υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ τελετουργία, σύμφωνα μὲ τὰ λεξικά, τὴν εἶχε ἐξηγήσει ὁ Κωνσταντίνος Δημαρᾶς στήν ὁμιλία του «τὰς χεῖρας ἐπιτίθημι, χειροτονῶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν» γιὰ νά προσθέτει ἐπεξηγηματικά: «...ὅταν μὲ κάποια τελετουργικὴ μεθόδευση, γίνεται ἡ πράξη τῆς χειροθεσίας, ἔχει κανεὶς νά σκεφθεῖ ὅτι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καιροὺς ὡς σήμερα, χωρὶς διακοπὴ καμία, χωρὶς νά σπάσει ὁ εἰρμός, ἐπέρασε καὶ μεταβιβάσθηκε μία ὕλικὴ ἐπαφὴ ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους στοὺς νεότερους λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὴν τὴν ἔννοια τῆς συνοχῆς μέσα στὸν χρόνο, τὴν ἐτόνισα καὶ στήν γραμματολογία μου: ἓνας πολιτισμὸς ποὺ δὲν ἔσπασε ποτέ»¹.

Καὶ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς «συνοχῆς» τὴν ὁποία ἐτόνιζε τότε, ποὺ θεωρῶ ὅτι εἰκονίζεται καλὰ μέσα ἀπὸ τὴν ὁμάδα παλαιῶν καὶ νεότερων συνεργατῶν καὶ μαθητῶν του, ποὺ ἤρθαμε κοντά του βαθμιαῖα ἀλλὰ ἀποφασιστικά, καὶ μείναμε κοντά του πιστεύοντας, ὅπως ἐκεῖνος «ἀνεπαισθήτως» μᾶς ἐδίδαξε, στὸν «πολιτισμὸ ποὺ δὲν ἔσπασε ποτέ».

Εἶπα «ἀνεπαισθήτως»· «μᾶς ἐδίδαξε ἀνεπαισθήτως», μὲ τὴν καβαφικὴ φυσικὰ ἔννοια τῆς λέξης, τοῦ ἔρου. Διότι, πράγματι ὁ Κωνσταντίνος Δημαρᾶς δὲν

1. Πενήντα χρόνια νεοελληνικῆς παιδείας. Ἡ παρουσία τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ στήν ἐπιστήμη τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων. Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, 1985, σ. 82.

υπῆρξε ποτὲ διδασκαλὸς ἀκαδημαϊκός, μὲ τὴν τρέχουσα ἔννοια, δηλαδή τῆς ἀπὸ καθέδρας διδασκαλίας. Καὶ ὅμως, συνεχῶς, ἀδιάλειπτα, θὰ ἔλεγα, μᾶς ἐδίδασκε, ἀκόμη καὶ μὲ μιὰν ἀδιόρατη σχεδὸν κίνησή του. Μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἐδιήλεγε ἕνα βιβλίο, ἕνα φυλλάδιο ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκη του, μιλώντας ἴσως μὲ ἕναν ἀδιάφορο τόνο, ἀφήνοντας τὸ βιβλίο, τυχαῖα δῆθεν στὸ γραφεῖο ἢ στὸ μικρὸ δίπλα τραπεζάκι, γιὰ νὰ κινήσει τὴν περιέργεια, νὰ μᾶς παρακινήσει νὰ τὸ ἀναζητήσουμε κι ἐμεῖς μὲ τὴ σειρά μας.

Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ τρόπος νὰ διδάσκει κάθε στιγμή τοῦ ἐπέτρεπε τὴν δημιουργία μιᾶς ἔντεχνα καλλιεργούμενης οἰκειότητος ἢ καὶ ἀπόστασης, μέσα στὴν ὁποίαμποροῦσε νὰ παρατηρεῖ τις ἀντιδράσεις μας καὶ συνάμα νὰ μεταγίγξει τὸ πάθος τῶν δικῶν του ἀναζητήσεων καὶ τῶν ἐνασχολήσεών του, μαζὶ μὲ τὴν γνώση καὶ τὴ σοφία τοῦ στοχασμοῦ του, στὸ ἀκροατήριό του.

Ὁλιγάριθμοι τὰ πρῶτα χρόνια. Μερικοὶ ἀπὸ μᾶς, νεότεροι μαθητὲς καὶ συνεργάτες, κάποιοι φίλοι του στενοί, παρακολοιούσαμε τὰ μαθήματά του στὸ «Ἀθῆναιον», στὸ οἶκημα τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας στὴν ἀρχή, στὸ κτήριο τῆς ΧΕΝ ἀργότερα. Μαζὶ πάντα, παρουσία τακτικὴ καὶ διακριτικὴ ἢ κ. Σμαράγδα Δημαρεᾶ, ἡ μητέρα του.

Εἶπα μερικοὶ ἀπὸ μᾶς καὶ δὲν χρειάζεται νὰ ἀναφερθῶ σὲ ὀνόματα. Γνωστὰ ἄλλωστε «τοῖς παροικοῦσιν». Θέλω μόνο νὰ μνημονεύσω ἕνα, ἀνάμεσα στὰ πρῶτα, τὸ ὄνομα τῆς Εὐγενίας Βέη-Χατζηδάκη, τῆς ὁποίας ὁ πρόωρος θάνατος ἐστέρησε τὴν ἐπιστήμη τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ ἕνα ὀξύ, κριτικὸ καὶ εὐαίσθητο πνεῦμα, μιὰν ξεχωριστὴ προσωπικότητα. Ἐμᾶς, τοὺς πρώτους τῆς «Δημαρικῆς» ὁμάδας, μιὰν ἀξέχαστη φίλη.

Βαθμιαῖα ἐντούτοις ὁ κύκλος διευρύνεταν. Βλέπετε μιᾶς ἀκόμη γιὰ κύκλο ἐνῶ ἀργότερα τὸ σχῆμα, ὅπως θὰ δοῦμε, θὰ πάρει ἄλλη μορφή. Νεώτεροι μελετητὲς ἦρθαν, μὲ τὸν καιρὸ, νὰ προστεθοῦν στὴν πρώτη μαχιά. Ὁ ἀριθμὸς μας ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει ἱσχνός, γιὰ κάμποσο ἀκόμη διάστημα. Ὁ θαυμασμὸς ὅμως καὶ ἡ προσήλωσή μας γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ τόσο γενναϊόδωρα μᾶς ἄνοιξε τὸν θησαυρὸ τῶν γνώσεων καὶ τῆς σοφίας του, μὲ τόση ἀπλοχεριὰ τὸν πλοῦτο τῆς βιβλιοθήκης του, τὰ «συρταράκια» τῶν δελτίων του, ὁ θαυμασμὸς. ἡ προσήλωση καὶ ἡ ἀγάπη, μεγάλωναν ὁλοένα καὶ περισσότερο.

Τὸ δῶρο τῆς χειροθεσίας, ποὺ ὁ ἴδιος τὸ ἀσκοῦσε ἐνσυνείδητα, ἀλλὰ συνάμα μὲ τόση λεπτότητα καὶ εὐαισθησία, μὲ ἀποτελεσματικότητα θὰ πρόσθετα, εὑρίσκει στοὺς νεότερους ἀνταπόκριση, ὅπως αὐτὴν μιᾶς ἐντελῶς φυσιολογικῆς λειτουργίας — τὸ ἴδιο ὅπως ἡ ἀναπνοή. Κοντὰ στὸν Κωνσταντῖνο Δημαρεᾶ, μαζὶ μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Δημαρεᾶ, ἐσυνηθίζαμε — μὲ ὅσες ἀναστολές δημιουργοῦσαν ἐξωτερικοὶ καὶ ἄλλοι παράγοντες — νὰ ἀντιμετωπίζουμε μὲ καινούργιες προοπτικὲς καὶ ἀπαιτήσεις τὴν διακονία τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης, μὲ τὴν ὁδηγία, μὲ τὴν «χειροθεσία» τὴν δική του.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ προσθέσω ὅτι, ἐπιλέγοντας νὰ μιλήσω σὲ τοῦτη τὴν

ἐκδήλωση, φορτισμένη μὲ ὅλη τὴν συγκίνηση πού μᾶς ἔχει προκαλέσει ἡ ἀπουσία τοῦ Κωνσταντίνου Δημαρᾶ, ἀπὸ κοντὰ μας, ἐπιλέγοντας λοιπὸν νὰ μιλήσω γιὰ τὴν «χειροθεσία», τὸ θέμα μὲ τὸ ὁποῖο εἶχε κλείσει τὸ 1985, τὸν κύκλο τῶν πρὸς τιμὴν τοῦ ὁμιλιῶν, δὲν τὸ κάνω διόλου μὲ τὴν πρόθεση νὰ ἀναφερθῶ σὲ προσωπικὰ βιώματα καὶ ἐμπειρίες πού ἔζησα, σὲ μιὰ μακρὰ σειρά ἐτῶν κοντὰ του. Μ' ἄλλα λόγια δὲν πρόκειται νὰ ἀναφερθῶ στὸ «μισητὸ ἐγώ», ὅπως ὁ ἴδιος συνήθιζε νὰ λέει — παρὰ μόνον ἴσως ὅπου θὰ ὑπάρξει ἀπόλυτη ἀνάγκη.

Ἐδῶ ὁ λόγος θὰ εἶναι, εἶναι πρωτίστως γιὰ ἐκεῖνον. Γιὰ τὸ πῶς ἐκεῖνος ἐννοοῦσε καὶ ἀσκοῦσε τὴν «χειροθεσία». Συνακόλουθα ὁ λόγος καὶ γιὰ ὅλους ἐμᾶς, τοὺς «ἀποδέκτες» αὐτῆς τῆς τελετουργικῆς πράξης. Γιὰ ἐμᾶς πού σταθήκαμε, σὲ διαφορετικὲς ἡλικίες, σὲ διαδοχικὲς γενιὲς μαθητῆς, συνεργάτες, ὁμοιδεάτες στὸν χώρο τὸν ὁποῖο τώρα πλέον ὀνομάζουμε μὲ αὐτοπεποίθηση καὶ ὑπερηφάνεια χάρις στὴν προσωπικὴ εἰσφορά τοῦ Κωνσταντίνου Δημαρᾶ, «Νεοελληνικὲς Σπουδές».

Διότι, πηγαίνοντας ἀντίθετα στὸ ρεῦμα ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς ἐμφύσησε καινούριο νόημα, ἔδωσε διαφορετικὴ διάσταση, στίς νεοελληνικὲς σπουδές. Τὸ παραμελημένο κομμάτι τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, ὅπου στίς προηγούμενες δεκαετηρίδες, πρὶν ἀπ' αὐτόν, ξεχωρίζονταν γιὰ νὰ μελετηθοῦν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ οἱ αἰγμές, οἱ ἀκραῖες περιπτώσεις, ἀπέκτησε μὲ τὴν δική του παρουσία, μὲ τὸν δικό του διαρκῆ, ἐμπνευσμένο μόχθο, τὴν ἀρμόζουσα θέση στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, στὴν ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς παιδείας. Ἔτσι, μέσα ἀπὸ τὸ πρῶτο, βασικὸ του ἔργο, τὴν «Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας», πού εὐστοχα ἔχει χαρακτηριθεῖ ὡς «τὸ νέο μας ὄργανο, ἐθνικῆς συνειδήσεως», καὶ ἕως τὶς τελευταῖες, ἀλλὰ καὶ ἐνδιάμεσες ἐργασίες του, ἔχουν ἀναδειχθεῖ κινήματα διανοητικὰ καὶ ρεύματα κοινωνικὰ, μορφὲς καὶ τολμήματα πνευματικὰ, ὅλης αὐτῆς τῆς περιόδου, τὰ ὁποῖα κινδύνεψαν νὰ παραμείνουν στὰ ἀζήτητα τῆς ἱστορίας. Ὅσα, μεγαλύτερης ἢ μικρότερης ἐμβέλειας μέσα στὴν διαρκὴ ροὴ τῆς ἱστορίας, ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀλωση καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, δὲν εἶχαν ἀξιοθεῖ μὴς ὀλοκληρωτικῆς καὶ χωρὶς περιορισμοὺς ἀποδοχῆς καὶ μελέτης. Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, ἐπίστεψε στὴν συνοχὴ τῆς ἱστορίας, στὸν πολιτισμὸ πού δὲν ἔσπασε ποτὲ — ἀλλὰ ἐπίστεψε ἐπίσης στὴν συνοχὴ τῶν ἀτόμων πού θὰ ὑπηρετοῦσαν τὸν ἀδιάσπαστο πολιτισμὸ μας.

Φθάσαμε λοιπὸν τώρα στὸ σημεῖο πού μπορούμε νὰ μιλήσουμε γι' αὐτὸ τὸ ἄλλο σχῆμα τὸ ὁποῖο ὑπανίχθηκα πρὶν ἀπὸ λίγο. Ὅχι πλέον ὁ κύκλος, μικρὸς ἢ μεγαλύτερος τῶν πρώτων ἐτῶν. Ἀλλὰ ἓνα ἄλλο σχῆμα πιὸ στέρεο, πιὸ σταθερό, μὲ μεγαλύτερη εὐρυχωρία, μέσα στὸ ὁποῖο θὰ φανεωνόταν καλύτερα τόσο ἡ δική του ὥσο καὶ ἡ δική μας θέση.

Στὴν περίπτωσή μας βλέπω νὰ ταιριάζει καλὰ τὸ σχῆμα τῆς πυραμίδας. Μὲ τὰ καθαρὰ τῆς περιγράμματα, τὴν σταθερὴ δομὴ τῆς ἐξεικονίζει ἀσφαλῆστερα, πιστεύω. αὐτὴ τὴν διαρκή, εὐαίσθητη, σταθερὴ ὥσο ἐπρόβλεπε ὁ καιρὸς,

σχέση του Κωνσταντίνου Δημαρχᾶ με ἑμᾶς, τοὺς ἄλλους. Ἡ πυραμίδα ὅμως πού ἀρχίζει ἀντίστροφα, ἀπὸ τὴν κορυφή καὶ διευρύνεται βαθμιαῖα, καθὼς προχωροῦν οἱ δεκαετηρίδες καὶ προστίθενται καινούργια μέλη, ὥσπου νὰ φθάσει νὰ ἀποκτήσει τὴν πλατύτερη βάση της. Σ' αὐτὸ τὸ σχῆμα, ὁ Κωνστ. Δημαρχᾶς κρατεῖ τὴν κορυφή — ἐμεῖς, ἤρθαμε κοντά του με τὴν θέληση καὶ τὴν προσδοκία νὰ τὸ στερεώσουμε, πορευόμενοι καὶ μαζὶ με ἄλλους νεότερους, τὶς καινούργιες παρουσίες πού διαμόρφωναν με τὴ σειρά τους ἐμπλουτίζοντάς το, τὸ ἀρχικὸ σχῆμα.

Ἔτσι, ἡ «χειροθεσία», πιστεύω ὅτι ἔχει γίνεи πιά θεσμὸς καὶ λειτουργεῖ με τὴν δική της νομοτέλεια.

Πολὺ σωστὰ σημείωνε ἡ Λουκία Δρούλια στὴν ὁμιλία της ἀπὸ τὸν ἴδιο κύκλο, τοῦ 1985: «...ἡ στενὴ συνεργασία, ἡ καθημερινὴ συνάφεια, οἱ κοινοὶ κόποι γιὰ νὰ ἐπιτευθοῦν οἱ κοινοὶ στόχοι, ὅσους καθόρισε ὡς πραγματικότητες ὁ Δημαρχᾶς γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορικῆς ἔρευνας...» κλπ. κλπ. Πράγματι, με αὐτὰ τὰ δεδομένα τῆς συνεργασίας, τῆς στενῆς συνεργασίας γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν κοινῶν στόχων, ὁ Κωνσταντῖνος Δημαρχᾶς ἐπεστράτευσε, μέσα στὴν τελευταία πεντηκονταετία, ἀπὸ διάφορες θέσεις, ἄλλοτε λιγώτερο ἄλλοτε περισσότερο καίριες, ὅσες δυνάμεις ταυτίζονταν ἢ ἔταζαν ἀνάλογους.

Καὶ πάντως, ἐκεῖνες ὅσες ἀκολουθοῦσαν τοὺς δικούς του προβληματισμούς, τὶς δικές του μεθοδεύσεις.

Καὶ ἦταν θεωρῶ αὐτή, ἡ ἀπὸ τὴν μεριά του, ἀδιάκοπη ἀναζήτηση, ἡ συνεχὲς ἀναθεώρηση, ἡ διαρκὲς προβολὴ καινούργιων στόχων ἀλλὰ καὶ καινούργιων μεθόδων, πού ἐρέθιζε ὅλους ἐμᾶς, παλαιούς καὶ νεότερους συνεργάτες καὶ μαθητές, ὥστε νὰ ἀφοσιωνόμαστε με τὴ σειρά μας στὴ μελέτη καὶ στὴν ἔρευνα, ἀκολουθώντας, συχνὰ λαχανιάζοντας, τὴν δική του πορεία.

Ὁ 11ος τόμος τοῦ περιοδικοῦ «Ὁ Ἑρακλιστής», ἐπετειαχὸς, ἀφιερωμένος στὸν Κωνσταντῖνο Δημαρχᾶ, ἐκφράζει ὅχι μόνο τὴν ἀναγνώριση, τὴν ὀφειλόμενη ἀναγνώριση τῆς προσφορᾶς του στὴν ἐπιστήμη τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν ἀλλὰ ἐπίσης τὴ συνεισφορὰ καὶ αὐτῶν πού θέλησαν νὰ τὸν τιμήσουν με τὶς ἐργασίες τους. Ἐπιβεβαιώνονται ἔτσι, μέσα ἀπὸ τὶς πολλαπλὲς συμμετοχὲς ὅτι οἱ διαρκεῖς μέριμνες τοῦ Κωνστ. Δημαρχᾶ γιὰ τὰ πράγματα τῆς παιδείας μας, τὸ προσωπικὸ του ἥθος, εἶχαν βρεῖ ἀνταπόκριση, εἶχαν προσηλυτίσει νέους πιστούς.

Ἄς προσθέσω ἐδῶ ὅτι τὰ τελευταῖα χρόνια, με τὴν παρουσία του στὴν ἔδρα τῆς Σορβόνης αὐξήθηκαν οἱ ἀριθμοὶ τῶν νεοτέρων ἐρευνητῶν πού ἤρθαν κοντά του, καὶ ἔτσι ἀνανεώθηκαν αἰσθητὰ οἱ ἐνδιάμεσες καὶ οἱ νεότερες γενιές.

Χωρὶς νὰ ἔχω τὴν πρόθεση νὰ διαχωρίσω τὰ πρόβτα ἀπὸ τὰ ἐρίφια, διότι ὁ ἴδιος οὔτε τὸ ἤθελε οὔτε τὸ ἐπεχείρησε ποτέ, ἀπλῶς γιὰ λόγους ἀβροφροσύνης ἀλλὰ καὶ ὀφειλῶν τῆς νέας ἐλληνικῆς γραμματείας, θέλω ἐδῶ νὰ ἀναφέρω τοὺς φίλους ξένους μελετητὲς τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων, τοὺς ὁποίους προ-

σείλκυσε ή προσωπικότητα και τὸ ἔργο τοῦ Κ. Θ. Δημαρχῶ. "Ὅχι, ἐπαναλαμβάνω γιὰ νὰ τοὺς ξεχωρίσουμε ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα τῶν φίλων και συναργατῶν ἀλλὰ γιὰ νὰ θυμίσουμε πῶς κι αὐτοὶ βρίσκονται νὰ ἔχουν ἐνταχθεῖ στὸ σχῆμα τῆς πυραμίδας, νὰ ἔχουν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, και αὐτοὶ ἐπιβεβαιώ-σει τὴν δύναμη τῆς χειροθεσίας, ὅπως τὴν ἄσκησε πάντα ὁ Κ. Θ. Δημαρχῶ.

Ἐλπίζω νὰ ἔγινε φανερό ὅτι ἡ σημερινή μου σύντομη παρέμβαση δὲν εἶχε διόλου σκοπὸ νὰ ἔχει τὸν χαρακτήρα ἀναφορῶν βασισμένων σὲ προσωπικὲς ἀναμνήσεις, και προσωπικὰ βιώματα ποὺ ἀπέρρευσαν, ἀπὸ τὴν πολυετῇ γνωριμία και συναναστροφή μου μὲ τὸν Κ. Θ. Δημαρχῶ.

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε ἐντούτοις, κλείνοντας αὐτὴ τὴν ὁμιλία νὰ ἀναφερθῶ σὲ δύο περιστατικὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν προσωπική μου ἐμπειρία και σχέση μὲ τὸν Κ. Θ. Δημαρχῶ. Βεβαίως ὑπάρχουν σὲ ὅλους ἐμᾶς ὅσοι ἔζησαν κοντά του, σὲ μιὰ τόσο μακρὰ κοινὴ πορεία, πολλὰ ἀνάλογα ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ διηγούμεστε, ὡς προσωπικὲς ἀναμνήσεις, τόσο στὸ ἐπιστημονικὸ, συναδελφικὸ ἐπίπεδο ὅσο και στὸ φιλικό. Σίγουρα ἡ πορεία αὐτὴ εἶχε κάποτε τὶς δυσκολίες και τὶς ἀντιθέσεις ποὺ ἔχει ἡ συμπόρευση ζωντανῶν ἀνθρώπων. Θεωρῶ ὅμως πῶς γιὰ τοὺς περισσότερους ἀπὸ ἐμᾶς στάθηκε γόνιμη και δημιουργική — ἔτσι τουλάχιστον τὴν κατέγραψα ἐγὼ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐξάισια χρόνια.

Πρῶτο περιστατικὸ λοιπόν. Κατεβαίνοντας στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Γαλλία, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1980 ἴσως τοῦ '81 — ἡ ἀκριβὴς χρονολογία ἄλλωστε δὲν ἔχει ἰδιαιτέρη σημασία, συνοδευόμενοι ἀπὸ τὴν Βασιλικὴ Κοντογιάννη. Μόλις εἶχε τελειώσει τὴν διδακτορικὴ της διατριβή, τὸ Πανεπιστήμιο εἶχε κλείσει και φεύγαμε μαζί, τέλος τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους, ἀπὸ τὸ Παρίσι γιὰ τὴν Ἀθήνα.

Διακόψαμε τὴν διαδρομή, τὸ πρῶτο βράδυ στὴν Dole. Μικρή, παλαιά, ἔμορφη γαλλικὴ πολιτεία, πατρίδα τοῦ Pasteur. Εἶχε ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ και τὴν ἀτμόσφαιρα αὐτῶν τῶν παλαιῶν, μικρῶν γαλλικῶν πόλεων: τὸ παλαιὸ νοσοκομεῖο, τὶς μικρές, χαριτωμένες γέφυρες, τὸ ποτάμι ποὺ τὴν διέσχισε, τὶς ἀνθισμένες φλαμουριές ποὺ γέμιζαν τὸν ἀέρα μὲ τὸ λεπτὸ ἄρωμά τους. Κάποια στιγμή, μπαίνουμε σὲ μιὰ ἐκκλησίαν. Ἐρημὴ σχεδὸν ἀφοῦ στὸ ἀρκετὰ εὐρύχωρο ἐσωτερικὸ της δὲν ὑπῆρχαν παρὰ μόνο δύο ἄνθρωποι. Ἐνας ἄνδρας σὲ ὠριμὴ ἡλικία κι ἓνα παιδί, γύρω στὰ 13-14. Ἦταν καθισμένοι μπροστὰ στὸ ἐκκλησιαστικὸ ὄργανο και οἱ δύο, γιὰ τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς. Καὶ ἦταν τόση ἡ προσήλωση και τῶν δύο, τοῦ δασκάλου νὰ μεταδώσει ὅ,τι ὁ ἴδιος ἐγνώριζε ἀπὸ αὐτὸ τὸ θαυμαστὸ ὄργανο, τοῦ παιδιοῦ νὰ ἀπορροφήσει τὴν γνώση ποὺ τοῦ προσφερόταν, τόση ἡ ἄκρα προσοχή τους, ὥστε ἔμεινα ἄφωνη, ἐπὶ πολλὴ ὥρα νὰ τοὺς παρατηρῶ. Τὶς στιγμὲς αὐτές, αὐθόρμητα και αὐτομάτως ἦρθαν στὸ νοῦ μου ὅσα, κατὰ καιρούς, εἶχα ἀκούσει ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρχῶ νὰ λέει γιὰ τὴν χειροθεσία. Καὶ τότε μέσα σ' αὐτὴ τὴν καθολικὴ ἐκκλησία, μπροστὰ στὸν δάσκαλο — τὸν μαθητὴ ποὺ τοὺς ἔνωσε τὸ κοινὸ πάθος γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσική, ἔνωσα καλύτερα ἀπὸ ὅποτεδῆποτε ἄλλοτε, μὲ τρόπο διαπεραστικὸ θὰ

ἔλεγα, τὸ βαθύτερο νόημα τῆς χειροθεσίας, ὅπως τὴν ἐννοοῦσε ὁ Κωνσταντῖνος Δημαρᾶς.

Τὸ δεύτερο περιστατικὸ — καὶ μ' αὐτὸ τελειώνω, εἶναι πολὺ πιὸ προσωπικὸ γιὰ τίς σχέσεις μου μετὰ τὸν Κωνσταντῖνο Δημαρᾶ. Πάλι ἀπὸ τὸν χώρο τῆς Σορβόνης. Ἦμουν ἤδη στὸ Πανεπιστήμιο, στὴ θέση πού ἐκεῖνος μόλις εἶχε ἀφῆσει. Ὅπως πάντα ἐν τούτοις βρισκόταν πολὺ κοντά μας. Ἐκείνη τὴν ἡμέρα ἐπρόκειτο νὰ περάσουμε μιὰ διδακτορικὴ διατριβή. Γιὰ μένα, ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού θὰ ἀποτελοῦσα μέρος τῆς ἐπιτροπῆς, τοῦ jury καὶ φυσικὸ ἦταν νὰ ἔχω κάποια ἀνησυχία. Ὁ Δημαρᾶς, ἔνιωσε τὴν ἀνησυχία μου, καὶ καθὼς πηγαίναμε στὸ ἀπέναντι κτίριο, τὸ κεντρικὸ τῆς Σορβόνης, με βοηθοῦσε στὰ βήματά μου, με ὅλη τὴν εὐαισθησία καὶ τὴν διακριτικότητά πού τοῦ ἐταίριαζαν.

Κι ἐκεῖνες τίς στιγμές, αἰσθάνθηκα βαθειὰ τὸ νόημα αὐτῆς τῆς τόσο βαθειᾶς μέριμνας πού εἶχε ὁ ἴδιος, γιὰ μᾶς τοὺς ἄλλους μέσα στὸ ἀξίωμα πού τὸ ἐφάρμοσε σὲ ὅλη του τὴν ζωή, τὴν χειροθεσία. Ἀγαθὸ πού νομίζω ὅτι ὅλοι μας ὅσοι ἔζησαν κοντά του πήραμε τὸ μερίδιό μας καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο βαθύτατα τὸν εὐχαριστοῦμε, αὐτὴ τὴν ἐπίσημη ὥρα.